

Іван Якович Франко

Boa Constrictor

Герман Гольдкремер встав нині дуже злий. Він все такий, кілька разів йому лучається ночувати в Бориславі. А лучається то щотижня раз, в п'ятницю, коли приїздить сюди з Дрогобича оглянути роботу і виплатити ріпникам. Герман Гольдкремер, хоть маєток його доходить до мільйона, ніколи не звірює чужим очам надзору ані чужим рукам виплати. У нього в Дрогобичі своя камениця, порядна, нова, ясна, - сказати не жаль. А тут приходиться йому ночувати в дерев'янім домику, серед магазинів, завалених бочками кип'ячки та величезними грудями воску. Правда, той домок, поставлений його коштом, все-таки найпорядніший і найкраще положений на весь Борислав, - але знов дарма річ рівняти його до дрогобицьких будинків. Хоть стіни білі і вікна ясні, та вид навкруги сумний, понурий, поганий: купи хворосту, купи глини, брудні магазини та ще брудніші помешкання людські. Ні зелені свіжої, ні виду всміхненого не побачиш. Воздух удушливий, загуслий від нафтового сопуху; у Германа від нього за кожний раз голова крутиться, немов віддуриці. Та ще й люди, що снуються навкруги його помешкання, помежи брудні шопи, помежи глинисті гори, що, мов мурашки, неспинно нишпорять коло законів, - тьфу, чи то люди? Чи такі на світі люди? Зачорнені скрізь нафтою та глиною, мов ворони, - на них пошарпані шмати - не то шкіра, не то якесь невидане полотно, - від них на сто кроків віє незносний дух нечистоти, сопуху, шинків, зопсуття! І голоси у них - ні, се не людські голоси, а якийсь крик глухий, хриплий, немов дренькіт розбитого баняка. А який позір у тих людей - дикий, зловіщий! Кілька їх, що помимо ранньої пори підхмелені йшли до ям (тверезому годі видержати в глибині!), поглянули в вікно і побачили Германа. Від їх поглядів йому якось стало моторошно. "Такі люде, - подумав собі, - якби виділи мене в багні, то не то, щоби мя не витягли, аїще би мя глибше пхнули". І ось в яким товаристві приходиться йому, аристократові, проводити цілого півтора дня. (Він сплюнув крізь створене вікно і відвернувся. Його очі живо оббігли комнату - чистеньку веселу світличку. Гладка лакирована підлога, мальовані стіни, круглий столик з оріхового дерева, комода і "писемне" бюро - ось що передусім насувалося оку. Все блищало, ясніло до сходячого сонця, що саме кидало перше проміння крізь вікна до комнаты і золотисто-крававими переливами грало на гладких, блискучих предметах. Але очі Германа відвернулися і від них, - він не міг знести сильного світла. На боковій стіні, супроти дверей, у півтіні висів великий образ золочених рамах, - на нім спочили очі Германа. Була се досить жороша і вірно списана картина тропічної, індійської околиці. Вдалі, повіті синявою мрякою, мріють величезні трое ники - цілі ліси бамбукові Бенгалю. Здається, чуєш, як втій гущавині з легким шумом вітру мішається плачливе скомлення тигра-кровопійці. Ближче к передньому планові і картини троснику не стає, тільки поодинокими купинами бовдуриться вгору буйна, ясна, ясно-зелена папороть, а над всім зносяться живописними групами стрімкі широколисті пальми, царі рослин. На самім переді, трохи збоку, - іменно така група, розкішна, стрійна. Під неї кілька газель прийшло, певне, за пашею. Але необачні звірята не діздріли, що серед величезного зеленого листя сидів страшенний змій-удава (*Boa constrictor*), сидів на чатах, ждучи на добичу. Вони сміло, безпечно підійшли к пальмам. Нараз вуж блискавкою метнувся в долину - хвилька мертвого переполоху - один блей ухваченої газелі; один і послідній, - а все стадо в дикім розгоні пирскає на всі сторони, тільки одна, найбільша - видко, мати тамтих - зісталася

в звоях вужа. Маляр підхопив саме тогу хвилю, коли розпирлися газелі, а вуж, високо піднявши голову, з всею силою стискає своїми велетними скрутелями добичу, щоби подрухотати їй кості. Він обкрутив її шию і хребет, а з-посеред закрутив його сорокатою блискучого тіла видко голову бідної жертви. Великі очі, вигнані наверх передсмертною мукою, блищать, немов у сльозах. Жили на шії напружені, - голова, немов доочне бачиш, кидається ще в посяйдніх судорогах. Зате очі змії блискають таким злорадним, демонічним огнем, такою певністю своєї сили, що мимоволі мороз пробігає по тілі, коли добре йому придивитися. Дивна річ! Герман Гольдкремер мав якусь дивну, невияснену вподобу в тім образі, а особливо любив цілими годинами вдивлюватися в страшні, сатанським огнем розіскреї очі змія. Він відразу так йому подобався, що сейчас закупив його два примірники і повісив один у себе в покої в Дрогобичі, а другий в Бориславі. Не раз показував його гостям, жартуючи при тім з дурної газелі, котра сама підсунулася під ніс вужеві. Однак ж на самоті він якось не міг жартувати з вужа. Він чув якийсь темний, забобонний страх перед тими очима, - йому здавалося, що сей вуж колись ожие і принесе йому щось незвичайного - велике щастя або велике горе.

Поволі розвіялася густа холодна паморока, що досвіта залягла була над Бориславом. Герман Гольдкремер випив каву, засів до бюро і добув величезну рахункову книжку, щоби позводити рахунки за весь тиждень. Але сонце лягло до світлиці таку повільно світла, - поранній холод і глухий віддалений гамір робучого люду - все то лоскотало його змисли а разом обезсилувало, усипляло їх. Організм, розстроений учорашньою їздою і домашніми клопатами, почув якусь хвилеву відразу до тої в полотно оправленої книжки і до цифер, що в ній п'ялися величезними стовпами, і до пера з вирізуваною кістяною ручкою, - йому стало так якось солодко, ні одна мисль не шевелилася, тільки віддих правильно підіймав груди. Він спер голову на долоню, і хоть не був зовсім із людей задумчивих, багато розважаючих (таких людей загалом межи жидами дуже мало), то прецінь тепер, перший раз після довгих-довгих літ, нестямився і пустив волю всім враженням свого життя - віджити в пам'яті, перейти живо, наглядно поперед свої очі...

Перед його очима промайнули тяжкою хмарою перші літа його молодості. Страшна бідність та недоля, що стрітила його при першій виступі на світ, і досі проймає його холодом, дрожжю. Хоть і як не раз йому прикрим стане теперішнє життя, - однак ж він ніколи не бажав і не буде бажати, щоб вернулися йому молоді літа. Ні! Тоті молоді літа висіли прецінь якимось важким прокляттям над його головою - прокляттям нужди, прокляттям заглушення в першій зароді хороших і добрих способностей душі. Не раз чув він того прокляття в хвилях своїх найбільших спекуляційних удач, - не раз мара давньої нужди затруювала йому найбільшу радість, досипала горечі-полину в солодкі напої багатства і збитку. І досі він живо нагадує тоту напіврозвалену, підгнилу, вогку, нехарну і занедбану хатку на Лану в Дрогобичі, в котрій побачив світ. Стояла вона над самим потоком, на против старої і ще відразливішої гарбарні, відки щотижня два трудоваті каправоокі робітники виносили ношіями спотребований і переквашений луб, котрий на всю пересторону (перію) ширив кислий, удушливий, убиваючий сопух. Побіч хати його матері стояло багато других, подібних. Всі були скопичені так густо, дах у кожній був такий нерівний, перегнилий та пошарпаний, що ціла тота пересторона подобала радше на одну нужденну руїну, на одну велику купу сміття, плюгавства, гнилого дилиння та шмаття, як на людське житло. І воздух тут раз в раз такий затхлий, що сонце сумрачно якось світило крізь шпари в стінах і дахах до середини хат, а зараза, бачилось, тут плодилася і відти розходила на десять миль довкола. В кожній із тих хаток жило по кілька родин, т. є. по кілька сварливих, лінивих і до крайності нехлюйних жидівок, а кругом кожній роїлося, пищало та верещало бодай по п'ятеро дробини-жиденят. Мужчини, руді, пейсаті жиди, рідко коли сюди зазирали, - найбільше раз в тиждень, у п'ятницю вечором, щоби перешабасувати. Були то по більшій часті капцани-міхонохи, міняйли, шматярі, кістярі та бог знає які ще зарібники. Деякі пробували в місті раз на раз, другі бували тут тільки дуже рідко. Перші воліли не раз переспати де-будь в шинку на лавці, в корчах під голим небом, на холоді, щоби не дихати густим, нездоровим

сопухом та не слухати крику, сварки і оглушуючого гамору баб та бахурів.

І Германова мати була не ліпша, коли й не гірша других. Хоть ще молода жінка - всього могло їй бути 20, а най 22 - то прецінь вона вже, так сказати, вросла, встрягла в той тип жидівок, так звичайний по наших містах, на вироблення котрого складається і погане, нездорове помешкання, і занедбане виховання, і цілковита недостача людського образования, і передчасне замужжя, і лінивство, і сотки других причин. Герман не пригадує собі, щоб бачив її коли оживленою, свіжою, веселою, пристроєною, хоть на її лиці видні були сліди якої-такої краси. Лице, колись кругле і рум'яне, пожовкло, згризене брудом і нуждою, обвисло вдолину, мов порожній мішок; губи, давніше повні, рум'яні і різко викроєні, посиніли, віддулися, очі помутніли і скаправіли. Чотирнадцять літ від роду вона вийшла замуж, по трьох літах розвелася з чоловіком, котрий не хотів її довше при собі держати і кормити. Старцюго єнна він взяв із собою бог знає куди (він був міняйло і їздив однокінкою по селах, промінюючи голки, дзеркальця, шила та всяку господарську подріб за платники); молодший, Герман, лишився при матері. Йому було тоді півтора року, коли його родичі розійшлися, - він не з'явив ні вітця, ні старшого брата, а пізніше випадком довідався, що оба серед чистого поля померли на холеру, де їх найшли аж десь за тиждень коло трупа коня. Взагалі, ростучи в такій пагубній і нездоровій атмосфері, він розвивався дуже поволі і тупо, хорував часто, і найдавніше враження, яке застрягло йому в пам'яті, то його грубий животик, в котрий часто штуркали його другі жидики, мов у бубен. Дитинячі забави серед череди голих, заваланих, круглих дітей пригадуються йому неясно, мов крізь сон. Діти бігають довкола тісного подвір'я поміж двома хатами, побравшись за руки, і верещать щосили, - бігають, доки їм світ не закрутиться, а тоді покотом падають на землю. А ні, то бродять по калюжах, талапаються, мов купа жаб, в гнилій, гарбарським лубом начорно зафарбованій воді потоку, полохаючи величезних довгохвостих щурів, що бігають їм попід ноги до своїх ям. Виразно нагадує Герман, як не раз качався з другими жиденятами долі берегом в потік і як старші жиди, стоячи на мості, реготалися до розпуку з його грубого, буро-синього животика, до котрого, мов два патички, причеплені були худі довгі ноженята. Ще глибше вбилися йому в пам'ять нічліги в тіснім, поганім закамарку, разом з десятком таких, як він, дитенят, - тоті ночі, проведені на вогкій, сирій підлозі, на соломі, що напів перегнила та кипіла черв'яками і бог знає яким гидом; тоті страшні ночі, заглушувані сміхом і плачем дітей, штурканням, бійкою та криком жидівок; тоті безконечні ночі, котрі він проводив скулений в клубок від холоду, після котрих вставав рано горючий і червоний по всім тілі. Ох, тоті страшенні ночі дитинячих літ, що другим світять до пізньої старості ангельськими усміхами та поцілуями матері, тишею та утіхою, першим і посліднім щастям життя, - йому вони були першим і найтяжчим пеклом! Його вони до старості пекли і морозили; сама гадка о них запирала йому дух в груді, наповнювала його відразою, глухою, смертельною ненавистю до всього, що бідне, обдерте, нужденне, повалене в грязь, придавлене нещастям. Він сам не знав, яка тому причина, не знав, ще така молодість мусить в кождім притупити нерви, заглушити голови до тої степені, що нещастя і плач другого не зможуть його порушити, що вид нужди збудить в нім тільки обридження, але немилосердя. Впрочім, Герман Голйдркремер ніколи й не думав о тім, не старайся розбирати причиня свого поступовання, а коли не раз бідні, покривджені ріпниці з нужденними лицами, в лахах, просяклих кип'ячкою, плакали перед ним, допоминаючися повної плати, він сплював, відвертався і казав слугі викидати їх за двері.

Свою матір він нагадує, як, бувало, цілими днями сидить під хатою з панчохою та клубком в руках та репетує хриплим голосом всяку погань, щоби перекричати котрунебудь із своїх сусідок, котрій нині прийшла охота з нею зчепитися. Панчоха в її руці дуже поволі поступала наперед, хоть на перший погляд могло показатися, що вона плете ненастанно. Не раз цілими місяцями вона носила тогу панчохоу і тот сам клубок, поки панчоха, ще недокінчена, і клубок, ще недоплетений, не набирали такої барви, як все довкола - брудно-сірої. Не раз вона довго гналася за деяким жидиком, що допік їй яким острим словом, - чалапкала по баюрі розхристана, задихана, охрипла, посиніла з лютості, - а допавши

бідного бахура, хапала за волосся і бухала без милосердя межі плечі, доки дитинище не впало на землю. Не раз і Германові діставалося віддгеї, і то дуже прикро. Вона була, як всі ліниві а бідні, дуже уразлива і люта, а в опалості не перебирала, кого б'є, чим і куди. Герман добре тямить, як раз мати потягла його патинком так сильно, що повалився на землю, обіллятий кров'ю. Чим жила його мати, з чого удержувала себе і його, того Герман не знав. Знав тільки, що хата, в котрій вони сиділи, не їх, а наймлена, - та й ще пригадує собі високого, грубого, сивобородого жида, що не раз приходив, кричав на його матір, що така розхристана, і брав її з собою. Часто вечорами і сама мати виходила кудись і не вертала аж над раном.

Таке було життя будущего мільйонера Германа Гольдкремера аж до десятого року. Правда, ростом і подобою він походив на семилітка, та й то плохо розвиненого. Сили і живості дитинної у нього не було. В ту пору він зачав набирати смаку до лінивства і часто сидів-туманів цілими днями на лавці в хаті., хоть мати гнала [його] на місто продавати сирники хлопам або займатися яким другим зарібком, як другі жидики.

Було се літом 1831 року. Страшна нечувана досі пошесть навідала наш край. Довго бігали глухі чутки межі народом, що наближається "кара божа", довго тривожився мир хрещений, ждучи от-от видимої, наглої смерті. Аж ось вона і надійшла, сто раз страшніша, як ся надіяли. Цілі села пустіли-вимирали, цілі родини щезали зо світу, як віск на огні. Один не знав про смерть другого, і собі ж смерті вижидаючи. Брат відвертався від брата, отець від сина, щоб не побачити на нім страшного клейма смерті. А хто ще лишився живий, ішов до коршми, пив і горлав пісень в безумній непам'яті. Нікому було потішати безнадійних та сумуючих, нікому було рятувати хорих, що не раз пищали водиці, конаючи в страшених судорогах. Поміж простими людьми літали страховинні повісті про опирів, що "потинають" людей, а по декотрих селах п'яні, відчайдушні товпи почали навіть палити на огні таких, котрих уважали ніби опирями.

І Дрогобича не минула холера. Особливо Лан утерпів від неї більше, як другі передмістя, чи то тому, що тут затхлий та нечистий воздух помагав ширенню зарази, чи, може, тому, що люди, стіснені густо в одних хатах, легко одні від других заражувалися. Жиди, жидівки, а найбільше малі діти падали, мов трава під косою, умирали серед глуші, тихо, потайно, по кутах та закамарках. Кілько їх там перемерло, то лиш бог один знає. Котрі були маєтніші, повиїздили при наближенні зарази в гори, на здоровіший воздух, - але зараза і там їх ді гнала, може, лиш де сотий успів вернути назад. Але у Германової матері грошей не було, зарібку не стало і хліба, нічого. Вона серед загальної тривоги валандалася попід хату, без пам'яті від переляку і голоду, раз в раз заводила дивними голосами, доки й сама не впала на землю, заражена. Герман тямить добре, як прибіг до неї і з дитинячою цікавістю зблизився к тому тілу, посинілому, покорченому, близькому лютої смерті. Йому ще і нині живо стоїть перед очима вираз її лица, такий безграничноболісний, перекирвлений та змінений, що аж йому, малому, мороз перейшов по тілі. Він тямить кожний її рух, кожде її слово в тоті страшні хвилі вічної розлуки. Насамперед вона кивнула рукою, щоби не приступав близько, - материнська любов, хоть під грубою оболічкою, не загибла в ній, а проявилася в хвилю найтяжчої муки. Її рука, простягнена, безвладно упала на землю, а Герман бачив, як всі жили, всі сугави стягались, то випручувалисудорожно, як вона дрижала з холоду, а попід шкіру щораз видніше набігала синя, ба зеленкувата муравица.

- Герш, - прохрипіла вона, - не підходи... до... мене!..

Хлопець стояв мов отуманілий. В тій хвилі він дуже мало і дуже невиразно розумів, що воно таке діється. Шарпане судорогами тіло матері почало перекачуватися на всі боки.

- Герш!.. чесно жий! - простогнала нещаслива, ледве дишучи. В тій хвилі упала лицем на землю.

Герман стояв, боячися приступити до неї, а не менше боячися утікати.

- Води! води! - прохрипіла конаюча, але Герман не міг рушитися з місця, його пам'ять щезла на тот час. Як довго він так стояв, два кроки віддалений від матері, того й сам не знає. Навіть не може собі нагадати, хто і як пробудив його з того остовпіння, коли і куди спрятали

трупа: все то пожерло вічне забуття, вічна непам'ять.

Він очутився вночі серед вулиці. Голод рвав його нутро, спрага горло палила, тривога немов кліщами стискала груди. А довкола тиша глибока, глуха, темна, безрадна. Лиш часом з якогось далекого кута, немов з-під землі, чути приглушене хлипання або стогнання конаючих. По хатах, де є ще живі люди, блимає світло, меркотячи в віддалі і, мов острі ножі, прорізаючи пітьму. Малому Германові ще страшніше робиться, коли глядить на тоті світла, - він аж тепер чуває цілу пропасть своєї самоти, свого сирітства, - його зуби мимовільно цокочуть, коліна підшпотуються і дилькотять, світ починає крутитися перед ним. Але ось подув холодний вітер від сходу, відсвіжив його. Він ходить вулицями, щохвилі озирюючись. Але голод не перестає йому докучати, прогонює поволі все друге, прогонює і страх і підсуває йому нову, смілу гадку. Германові ніколи довго розважувати, - він тихими кроками, мов кіт, крадеться до першої-ліпшої хати, у котрій не видно світла, де, значить, всі вимерли. Перша, до котрої підійшов, була замкнена, - добуватися дарма річ, сили нема. Він поповз к другій. Хата стояла розтвором, і Герман увійшов досередини. Насамперед поліз до полиць, до мисника, - всюди обшарив, щоби найти бодай чим-тим занестися. Йому пощастилось найти здоровий кусень хліба. Вхопивши його, він аж стрепенувся і в безумнім переполосі пустився утікати з хати.

Заспокоївши голод, хлопець засунувся під якийсь пліт у лопуштя і заснув мов убитий. Другого дня збудився значно покріплений, - особливо утішив його ясний, теплий, сонячний день, при котрім щезали всякі страхи. Він побіг по вулицях, небагато зважаючи на крики і плачі довкола. Думка про власну смерть не заходила йому в голову, а а вчорашнього хліба ще добрий кусень лежав у нього за пазухою, - голоду не боявся. Аж ось він попав на одну улицю, по котрій возили мерців з трупарні на кладовище - далеко за місто. Він зразу цікаво приглядався всьому. Вози за возами тяглися вулицею довженням рядом, обладовані трумнами, наборзі позбиваними з неструганих дощок. Крик та завід осирочених не вмовкав, - товпами перлися люди різних станів вулицею, багато навіть по дорозі падало заражених. Германа пробіг мороз, коли поглядів на ту страшну безконечну процесію, - він щодуху почав утікати з тої вулиці, сам не знаючи куди, щоб лиш у далекі, глухі закавулки. Але ще довго опісля йому причувався гуркіт трумн, накиданих купами на драбинні вози та тягнених по вибоїстій каменистій вулиці, - прочувався йому той плач болісний і лякав його не раз серед тихої ночі.

Куди блукав він до кінця сього дня, як проводив слідуєчі, він докладно не тямить. Незвичайні, а на його молодий організм надто сильні враження приглушили його пам'ять. Він тямить тільки те, що часто добувався до пустих хат, пертий голодом, і шарив напотемки по кутах, поки не надібав де яку страву або кусник хліба. Чим далі, тим більше лишала його пам'ять, йому ставало якось гаряче в голові, у грудях, а перед очима часто крутилися червоні колеса, - вкінці все шезло, темно...

Він прокинувся в якійсь обширній світлиці, в котрій, не знати чому, було дуже холодно. Він лежав на ліжку, прикритий коцом, і дрижав. Сонце, бачиться, саме заходило і косим промінням освічувало блискучу, лакировану, чорну дощечку над його головою. Круг нього багато других ліжок - стогнання, охання... Якась баба в чорнім тихо-тихо ходить довкола і заглядає до хорих. Він дуже її злякався і затулив очі. Знов забуття...

Мов крізь сон, до йзго слуху пробивається пискливий, незносний голос, що довго-довго, одностайно приспівує. Він відкись ніби знає, що се шпиталь, але як він сюди дістався і чому - не знає.

Герман не знає і донині, як довго лежав в шпиталі, на яку слабість, відки його взяли і за яку ласку. Враження з-тоге часу мелькають в його голові, мов відблиски далеких блискавиць.

Був сумний осінній день, коли його випустили зо шпиталю. Вийшовши після довгої недуги перший раз на свіжийвоздух, він почувся такий безсильний, покинений всіми, несвідущий того, що тепер починати, - страх переняв його. серед тої широкої безлюдної вулиці, так як колись вночі при виді огників, що тут і там блискали з вікон. Він ледве міг собі пригадати, що таке з ним діялося перед недугою. Йому збиралося на плач, - але якось здужав

перемочи себе і пішов, куди очі видять, чалапкаючи своїми маленькими ніжками по болоті улиці.

- Герш, Герш! А ходи сюда! - крикнув хтось на нього збоку жидівською мовою. Хлопчаина обернувся і побачив невеличкого зизоокого жида з рідким жовтавим поростом на бороді. На жиді була дрантава бекеша і чоботи, облиплі по самі кістки густим болотом. Германові зразу чудно стало, що хоче від нього той незнакомий жидок, - і він мимоволі підійшов к ньому.

- Не пізнаєш мене? - спитав жидок.

Герман кивнув головою і випулив на нього очі.

- Я Іцик Шуберт, знаєш? Моя бабка там жила з твоєю мамою, знаєш?

Герман ледвз-не-ледво пригадав собі Іцка, але на згадку о матері, сам не знаючи чому і прощо, заревів на весь голос.

- Ну, ну, не плач, - сказав жидок благим, добродушним голосом. - Видиш, і мої померли, - що робити? Всі померли, всі до одного, - додав він сумно, немов сам до себе, - і Тавба, і бухер, - всі! Ну, ну, ша, тихо, небоже, плач не допоможе! А я гадав, що і ти капорес, а вно ти ще живий!

Герман нічого не говорив, тільки хлипав і обтирав очі рукавом.

- Знаєш що, Герш, - сказав Іцик, - ходи зо мною. Герман видивився на нього, мов не розумів того слова.

- Куди?

- До Губич! Там у мене хата є, і кінь є, і візок, - поїдемо з весною платянки міняти. Хочеш? Ей, тофайнотак жити, - і твій тато пішов, та, бідний, умер!

Герман не мав куди повернутися, не мав де ночі переночувати, а Іцик не хотів його покинути і того-таки дня попровадив з собою до своєї хати. Холера вже притихла, відколи пішли осінні холоди та сльоти, але люди ще не встигли отямитися після страшного нещастя. Загалом по улицях рідко видно було чоловіка, а де і показалося людське лице, то таке залякане, нужденне, сумне та позеленіле, що, бачилося, ті люди повиходили йно що з в'язниць, де довгі літа конали в вогкості, холоді, п'їтьмі та всіляких муках.

Дорога до Губич була неблизька, а ще до того розмокла іляста земля чіплялася ніг, важила, мов кайдани, так що нашим пішоходам дух захвачувало з натуги. Але мимо силування вони йшли так поволі і незначно, мов слимаки. Іцик ще-як-ще, але схорований малий Герман! Тому мало що не до смерті приходилося, заким доліз до Іцкового помешкання. Його добродушний опікун і ніс його на руках, і провадив, радше сказати, волік за собою, і приговорював, додавав сили. Пізно вночі вони дочапали до цілі, і Герман, скоро допав лавки, повалився і заснув мов забитий.

Губичі - досить велике село, розложене здовж річки Тисьмениці, на половині дороги межи Бориславом а Дрогобичем. На північ від села здвигається високо догори споховаста площа, а на полудне ще вищі горбки переходять в другу високу площу, на котрій пишно красується невеличкий, чотириугольний, самий дубовий ліс, Тептюж. Само село розсілося на низькій рівнині, широкій, на яких-де тисячу кроків, котра тягнеться від Бориславського узгір'я геть-геть долі Тисьменицею аж до Колодруб, де лучиться а великою Дністровою долиною. Околиця Губич відзначається тою, властивою підгірським сторонам красотою, котрій рівної не подиблеш деінде. Не побачиш тут ані острих шпилів височенних Бескидів, ані голих, пошарпаних скал Черногори, ані стрімких вимулистих урвищ гір задністряньських. Тут круговид у дивній гармонії показує вам чаруючу заманчивість і різновидність гірської околиці, і розгонисту ширину та одностайність околиць подільських. Мила, не грандіозна і страшна, а якась домашня, близька серцю розмаїтість барв, предметів, комбінацій - риси все круглі, лагідні, гармонійні, ріки невеличкі, прудкі, чисті, воздух здоровий, як в горах, але без тої гірської різкості, котра так швидко стає прикрою, - а при тім всім широкий видна далекі, легко хвилюючі рівнини, на сотні нив, перелісків та осель людських, розкинутих то рядами, то живописними групами, то пестрою шахівницею...

Життя Германа пішло тепер дійсно новим ладом. Іцик був чоловічок добродушний, не

зовсім сильного характеру, навиклий змалу хилити голову перед всяким "зі своєї віри". З "гоями" він обходився, як кождий другий, - сварив і антєлив одних послїдніми словами, підлизувався другим, шахрував і ошукував кожного, де і як міг, не роблячи собі з того зовсім ніякої важності. Взагалі тут Герман перший раз пізнав, що то за народ тоті "гої", і його хлоп'ячий розум швидко покмітив, що в кожного з "жидівської віри", так сказати, двоє лиць: одно, котре обертається до хлопа, у всіх однаке: гидке, насмішливе, грізне або хитре, - а друге, котре наvertsається до своєї віри, і тото лице нічим не рїзниться від лиць других людей, значить, буває у кожного відмінне: добре або зле, хитре або щире, грізне або ласкаве. У Іцка тото "своє" лице було дійсно щире і ласкаве, тож малому Германові, що на своїм віку не зазнав ні ласки, ні вигоди, ні пестошів, аж тепер відкрилася нова, ясніша сторона людського життя. Уже само життя на чистім,-здоровім воздуху було для нього великим щастям. Він, що довгі літа, перші свої літа, душився в затхлім, нездоровім воздуху перелюдненого, нехлюйного передмістя, тепер повними грудьми, розкішно надихувався чистого сільського воздуху, аж йому кров живіше грала в тілі і світ крутився, мов п'яному. Іцк приладив йому вигідне леговище, сухе, тепле, простірне, - і Германові той тапчаник з простим сінником і старою бекешєю замість ковдри видавався бог знає якою пишною постіллю, відай тому, що і у його опікуна не було ліпшої. Страву варив Іцк сам, а малий Герман помагав йому як міг, - та хоть не раз і не зовсім смачно зладжена, вона смакувала їм якнайліпше, бо була приправлена голодом. Загалом сказати, Іцк обходився з Германом, як з рівним собі, бачив його зручність і справність і радився з ним, мов зі старшим, перед всяким ділом. Сама його натура, блага і податлива, не приводила йому і на голову думки - взяти твердо в свої руки хлопака, призвичаювати його до беззглядного послуху, як то люблять робити другі опікуни, котрі, хочачи ніби наломити свого вихованка на добру дорогу, приб'ють і приголомшать бідну дитину доразу, а коли воно, тумановате і позбавлене власної волі і живості, улягає без супротивлення їх забагам та безглуздим розказам, хваляться, що "ось то ми! порядок у нас мусит бути!" - а ні, то на додаток кидають дитині в лице своїм хлібом: "На чїім візку їдеш, того пісню співай!"

Зимою Іцк почав учити Германа читати і писати, - розуміється, по-жидівськи, бо інакше сам не умів. Наука йшла досить тупо. Герман виріс в обставинах, так несприяючих розвиткові духової спосібності, що лиш вроджена завзятість могла помочи йому побороти початкові трудності. Його ум, бистрий і попятлпвий в щоденнім житті, в звичайних речах, при науці показувався такий тупий, непам'ятущий і неповоротливий, що навіть терпеливий і добродушний Іцк не раз лютився, кидав книжку і на кілька годин переривав лекцію. Однак ж, мимо його терпеливості і Германової пильності, вони через зиму не дуже далеко зайшли при неприступнім, механічним способі науки.

Зате як прийшла весна, настало тепло, погода, - то тоді почалося життя для Германа! Іцк впрягав конину до візка, накупував в місті всїлякого подрїб'я, якого потребують селяни, і гайда з тим добром по селах! Яка втіха була для Германа сидіти ззаду на возі на скриньці: спереду і ззаду копиці онуч і всїлякого "фурфантя", а понад тими сірими купами ледве виглядає мала головка жидика в дрантавій шапчині, зі здоровими рум'янями на лицах, рум'яна, весела. Кругом пишні зелені поля, шум'ячі дуброви, блискучі сріблїсті річки, а над головою погідне, голубе небо, - і тепло, сумирно, любо довкола, голоси пташенят зливаються з черкотом сверщків, шелестом зеленого листя, шваркотом потоків в одну далеку, стрійну гармонію щастя, величі і спокою.

Ех, кілько-то разів нагадує Герман Гольдкремер, мільйонер, ще і тепер тоті часи свого веселого, вільного, правдиво циганського життя! Він нагадує їх не то щоби з якоюсь особливою радістю, - він з погордою дивиться тепер на тодішню бідність, на забіги о пару крейцарів, на утіху, коли їм удалося виміняти багато онучок, - його навіть злить тота тиха радість, тото вдоволення, яке чув тоді; але всетаки якийсь тайний, незнаний голос шепче йому, що се була найщасливіша пора його життя, що тихе щастя, сумирні, погідні дні, котрі прожив в бідності, на Іцковім візку, не вернуться для нього ніколи.

А то їдуть, бувало, дорогою посеред піль: довкола ні живої душі, збіжжя ще не

достигло, легенький вітрець хвилями-хвилями клонить важке колосся половіючого жита. Вусатий ячмінь де-не-де вирізується ясно-зеленою пасмугою, а озима пшениця гордо похитується на своїх стрійних гладеньких стеблах. Куди оком кинь, не видно хати людської, - село в долині. Далеко-далеко на сході розілллася зеленим, пахучим озером лука, і відтам доносить вітер дренькіт кіс та декуди видно ряди немов великих білих комах, що порпаються в зелені - то косарі. Іцкова конива немов і собі рада тій величній тиші, тому теплу і запахів, іде нога поза ногу м'якою "польською" дорогою, зриваючи час від часу головки конюшини на ході. Іцик мурл". кав під ніс якусь жидівську пісеньку, мабуть, "Finsterer balyguteh", - батіг застромив за пояс та повільно розхитує головою наліво, направо, немов роздає поклони тим пречудним благословенним нивам, тій луці далекій і тому Ділові синьому, що з заходу сонця вистрілив високо в небо своєю тяжкою масою, круглими лісистими верхами та мріє в віддалі величний, спокійний, неспрослідимий, немов шмат неба, котрим природа для більшої вподоби замаїла наші гори. А малий Герман за той час сидить посеред куп онучок, струже дещо та веде сам з собою всілякі розмови, немов се він онучкар, а до нього приходять баби і торгуються з ним.

Але ось вони з'їхали з гори. За ними схопився туман порошу, перед ними зеленіють верби, вишні; сріблиться річка межі хатами, іграють діти на вигоні, бродить худоба по оборах: село. Герман схапується, щоби створити лісу, і швидко запирає її, скоро візок проїхав, та біжить за ним, бо вже чує гавкання довкола, - вже з присп посхапувалися пси і біжать громадою привітати гостя. Дивачний стрій, ще дивачніший візок побуджує їх до лютої запеклості, а кілька раз Іцик або й Герман протяглим, проникливим голосом закричать: "Міняй онуці, міняй!" - то пси аж заливаються, аж землю рвуть під ногами з превеликої люті. Вони гурмою біжать довкола візка: деякі уїдають на конину, котра хитає головою на всі боки, немов розкланюється добрим знакомим, а як котрий пес надто вже до неї надскакує, фокне і підійме голову догори та й далі. Другі взяли на око онучкаря, біжать попри віз, хапають зубами за колеса, але все дармо. Германові робить превелику утіху тота безсильна лютість псів, він дразнить їх прутом і голосом та регочеться до розпуку, коли який сміліший зведеться на задні лаби, щоби скочити на віз, - віз тим часом пімкне дальше, а бідний псисько аж перекарбуляється з розмаху в поросі.

Аж ось по хатах, по оборах ворущня, гамір, крик, біганина... Баби, хлопці, діти - все біжить навпроцапи на улицю, доганяє міняйла. Але міняйло немов не бачить їх, немов не чує, як кричать: "Жиде, жиде, а зажди-но!" Він бачить, що їх ще мало, іде далі, де на містках та по оборах піджидають другі, і ще раз затягає своє протяжне: "Міняй онуці, міняй!" Аж тепер він зупиняє конину, кидає їй кулак сіна і обертається назад, щоби видобути скриньку з всіляким добром, за котре промінюють селяни платники. от тут починається життя, рухливе, говірке, веселе! Тут і для Германа робота. Охочих до мінянки купа велика: одні відходять, другі надбігають, - Іцкові годі всіх заспокоїти. Герман і воза пильнує, і сам дещо торгує, - на нього Іцик здав сільських дітей, котрих найтяжче обігнатися, а найлегше одурити. Герман ще й тепер з усміхом згадує, як то він шпарко увивався межі сільськими хлоп'ятами, як швидко відправляв їх, як зручно умів підсунути кожному то, чого той хотів, і брав від нього шмат узатроє більше, як варт товар. І кілька-то було сварів, криків, проклять на тих сільських вигонах. Особливо з жіноцтвом була тяжка рада. Упреться одна з другою і не вступиться: дай їй того або того за тільки онуч. Але тут Іцик був уже зовсім не той, що дома: упреться і собі, і насварить на бабу, і споганить їй всю родину, і таки поставить на своїм. Довго тягнуться торги та передирки. Іцик поволеньки підганяє конину горі селом, все в супроводі цілої гурми сільських хлоп'ят та дівчат, у котрих нема платянок і котрим зависливо дивитися на ножики, перстені та скиндячки, що другі понамінювали.

Поволі ідучи горі селом, візок чим раз, то більше наповнюється платянками, Іцик поглядає на їх наскідані копиці і засукує руки, - знає, що швидко набереться в нього сотнар і буде мож везти до ліверанта в Дрогобичі. Аж ось вони серед села, против широкої мурованої коршми. Іцик звертає конину на брудне обширне подвір'я. Орендар Мошко його знакомий. Тут він пообідає, - розуміється за гроші, - печених бараболь і молоді цибульки і побалакає

"зі своєю вірою", тут і конину попасе, і онучки в коморі зложить на час, бо йому не вигідно з ними возитися. Його приймають радо, йому так любо посидіти в тісній ванькирі, заваленій трохи не до повали бебехами, йому так любо гуториться серед вереску жидівських бахурів та уриваної бесіди двох селян, що широко розсілися в коршмі на лавці, випили по півкватирці, люльки позапікали та, плачучи, час від часу перекидаються кількома словами. І Германові добре та любо побігати надворі з орендарськими хлопцями, покричати, поборотися, покарбулятися на м'якій мураві. Сонце саме в полудні. Жарко, аж душно. Комарі та оводня докучають Іцковому коневі, котрий дармо форкає та обмахується хвостом, гризучи пахучу, свіжу траву, що йому докинули орендареві хлопці. Дітям жаль коня, вони беруться обганяти його від оводів, а коли їм то навкучиться, поналамують зеленої широколистої вербини і обтичуть нею коня для якого-такого захисту.

Сонце хилиться з полудня. Іцик відпочив, покріпився, напоїв коня, шмати позносив до орендарської комори і зложив до свого-таки мішка, що там стоїть лишень про тону потріб. Пора в дорогу. Візок порожній легко котиться і туркоче дорогою. Іцик живо підганяє коня і знов затуляє своє:

"Мінняй онуці, мінняй!" Починаються давніші сцени, торги, крики, біганина, - і знов мінняйлів візок їде, немов у параді, наповнюючися поволі платянками. Вже сонце гетьгеть похилилося, заким Іцик зміг покінчити з бабами, - ось і селу кінець. Знов біжить Герман відпирати лісу, - тим разом вони виїздять тихо, пси утихомирилися давно. Їм знов приходиться їхати під гору, посеред поля, далеко-далеко глинистою дорогою. Але дорога суха, візок теркотить по груддю, Іцик швидко поганяє, бо на вечір їм треба стати в другім селі, у знаомого орендаря на ніч. "Вйо-у, косю! Гайта! Вйо-у!" - покрикує раз по разу Іцик і знов зачинає мурликати під носом протяжну пісеньку: "Finsterer batyguteh". І далі, далі, далі. З села до села, з гори в долину, через річку, горі горбками, посеред піль, поперек лісів тягнеться повільно їх теркотячий візок, розлягається самотньо проникливий Іцків голос. Зміна за зміною, а життя все одно! Околиця за околицею, а край все один, краса все одна, - вічна, ненаглядна, супокійна краса пречудового Підгір'я...

Споминки уколисували Германа. Він чув, як у нутрі його немов таяв якийсь давній, довголітній холод. Цілі роки він носив його в собі, цілі роки, відколи оженився, він чув, що якась судорога зціпила його груди і притупила в цім всяке людське чуття.

Вчора ввечером, їдучи сюди, він проїздив через Губичі. Йому прийшлося минати давно знаому, похилену і напіврозвалену Іцкову хатину. Тепер вона вже в третіх руках після Іцка. Перед нею дві верби головаті і стара поламана ліса. Стіни покривилися і позападали в землю, віконця позатикані шматами. Кілько сот разів він переїздив коло неї, а ніколи не прийшло йому на думку заглянути за високий пліт, хто тут жне. Вчора, не знати як і відки, прийшла йому сота думка. Він велів зупинити бричку і став па ноги, щоб заглянути через пліт. Троє жиденят бавилося на подвір'ї коло невеличкої занедбаної шіпки, де колись стояв Інків кінь. Двоє дітей були круглі, повновиді, чорноокі і дуже веселі. Третій, трохи більшенький хлопчина, держався якось осторонь від них, забавлявся, видно, неохотно і робив все, що йому казали менші. Його лице було зовсім не подібне до тамтих, - певно, се був якийсь знайда або вихованок. Дівчинка, літ коло 6, лютилася часто на нього, термосила його за руки, за уха, щипала в лице і збиткувалася над ним, але він не плакав, не кричав, навіть не кривився, тільки жалібно дивився на неї. Видно, боявся і її, і ще гірше матері, котра в тій хвилі кричала на когось в хаті.

Герман не міг довше дивитися на таку забаву межи дітьми. Він сів і казав нагнати коні. Його живо вразив той тривожний, болісний погляд хлопчини, що не кричав і не плакав, коли другі над ним збиткувалися. Тепер йому пригадалися його давні забави серед селянських дітей. Як вони радо приймали його, як любо було бігати з ними, плести вінки з лоташу весною, ходити по лісі за грибами та оріхами восени, як часом Іцик не їхав по селах. Чому вони чулися рівні, а тут вже між малими, одної віри, така неприязнь? Але швидко пригадався йому його власний син, що змаленьку ще любив цвігати батогом малих песиків аж до крові, що других дітей без причини кидав в рови, що для забави не раз бризкав на кухарку окропом.

Пригадалася йому його жінка і вся домашня погань, - і чоло його насупилось, а з-поміж стиснених уст вирвалося якесь жидівське прокляття.

Але далші споминки з давніших літ успокоїли його. Тепер уже не тиха, безнадійна бідність виднілася в тих картинах, що пересувалися поперед його очі. Ні, тут вже почалася боротьба о багатство, боротьба страшна, завзята, щоденна. Тут Герман міг слідити від самого початку, від малесеньких зародів, як росли, розвивались і множилися його тисячі, доки не дійшли до мільйонів, як поборювали і пожирали без ліку противників, як опутували і висисали без ліку народ, як ширили довкола без ліку нужди, бідності, знищення, і йому самому, попри всіх достатках і розкошах, таки не принесли того, що називається щастям, вдоволенням. Давніше упоювали його перші удачі, в його груді часом щось металось і скакало з радості, але тепер не стало і того. Його капітал ріс і множився, мов заклятий. Нині перший раз він оглянув добре, відки набирав соків, - і злякся, злякся самого себе, злякся свого багатства! Не тому, щоб так надто зрушила його доля тих тисяч, у котрих його капітал відняв щоденний хліб, так як велике дерево, ростучи, відіймає животні соки з дрібної трави кругом себе. Ні, доля тих бідолахів не дуже там займала Германа. Не того йому стало страшно, що тисячі не мають через нього чим занестися. Він був забобонний, і йому в тій хвилі причувалися тільки тисячі проклять, котрі найшли на його голову. Його багатство якось страшно в тій хвилі затяжіло на нім. Йому, не знати відки, прийшла думка, що багатство, - то потвора о сто головах, котра пожирає-пожирає других, але, хто знає, може відтак пожерти і його. Він мимоволі глипнув на образ, залитий тепер ярким сонячним світлом. Газелі десь немов пощезали, зблідли серед яркого світла, тільки звої вужа блищали, мов золоті живі перстені, готові туй-туй обхватити свою добичу, - а очі, тоті зачаровані, огнисті очі, так і впивалися в Германа, так і проколювали його. Йому стало моторошно. Він зажмурих очі, щоби обігнатися світла і страшного привида.

Яким же способом доробився Герман Гольдкремер такого огромного маєтку? Три літа пробував він у Іцка Шуберта, Здоровий воздух, супокій, часті проїздки зовсім віджирили його. Його лице почало наливатися здоровою краскою, рухи були живіші, бо навіть пам'ять і поворотність значно збільшилася. Герман ріс, дужав і поправлявся на диво, хоть слідів молодших літ ще лишилося немало в цілій його вдачі. Він не раз лютився за марницю, не раз нападала на нього давня лінь, і він сидів, зложивши руки, цілими днями на лавці, не кажучи й слова до Іцка. Але все то не псувало між ними доброї згоди. І, певно, Герман був би від тих хибвилічився, якби був довше пожив в Губичах. Та не так воно склалося.

Герман донині ще тямить ту зиму ніч, в котру постигло Іцка нещастя. Він цілий день сидів сам в хаті та нетерпеливо вичікував свого опікуна з Дрогобича. Іцик поїхав на торг. Вдень мороз попустив, сонічко світило ясно, а зо стріхи капало, аж любо. Але надвечір натягли сірі хмари, і почало ліпити широкими пластами снігу. Швидко й світу не стало видно. Смерклося доразу, а сніг все ліпить та ліпить. Тихо довкола, вітру нема. Герман затопив в печі, сів на припічку і жде, але Іцка як нема, так нема. Дорога в село іде попри хату. Ось Герман чує, гейкають якісь торгові, вертаючи домів. Він вибіг, щоб розпитати про Іцка.

"А певно, вже десь іде, ми его ще лишили в місті", - відповів селянин. Знов Герман чекає. Огонь сичить і тріскотить в печі, - він добув гороху і почав пражити його в грані, а для Іцка зварив кількоро яєць. Ось під ніч потис мороз, позамальовував шиби ледовимн, дивними квітами. Далі зірвався і вітер, почав бити снігом о шиби, свистіти серед крутих берегів, термосити і виривати китиці в стрісі. Огонь погасав, - Германові ставало лячно, він докладав полін і раз в раз притулював лице до вікна, чи не почує теленькання Іцкового коня. Не чути нічого. Крізь шпари в стінах потягає знадвору холодом. Германові здається нараз, що десь дзвонять, волосся зводиться вгору на голові, думка про пожар пролітає в нього. Він прислухується, - ні, не чути нічого. Ось засвистів, заревів, завив вітер дужче, ніж вперед, - немов стадо скажених вовків летить до села, виючи з голоду та копотячи серед сніговійниці. Від селянських дітей Герман наслухався повістей про злодіїв, що в бурливі ночі добуваються до хат, і ось йому причулося, що хтось скрипнув сінешніми дверми і легенько

ступає-чалапкає по сінях, мацає руками по стінах - виразно чути шолопання - чим раз, то ближче хатніх дверей... Герман хоче кричати, але чує, що щось здавило його в горлі: він, сам не знаючи, що робить, втиснувся в темний тісний кут за піччю, - холодний піт виступив йому на чолі, все тіло дрижить, він щохвилі жде, що ось-ось двері створяться, а в них покажеться страшне, обросле лице злодія з огромною булавою та з широким блискучим ножом за ременем. Але хвиля за хвилею минає, - не чути нічого, окрім проразливого завивання бурі. В Германа поволі дух вступає, але він уже не сміє встати зі свого кута. Розгарячкова уява приводить йому на пам'ять повісті про "страчуків", що робляться з нехрещених дітей, закопаних де-небудь під плотом, під вербою. Йому здається, що щось чупкає по поду, - він тривожно підніс очі вгору, де було в підвалі старим звичаєм вирізане маленьке віконце. Мороз пробіг по його тілі! Йому бачиться, що віконце ворухнулося, що піднімається поволі-поволі вгору, а за ним видніється чорний, глибокий отвір. Він замер зо страху, не можучи відвернути очей від віконця. Йому задзвеніло в ушах, - бачилося, що в нім самім, всередині, ворухаються якісь дикі, тривожні голоси, піднімається крик, замішання без його волі. Нещасний хлопець безумів зо страху і очікування. Але голоси не унімаються, стають щораз різчі, голосніші, - якесь уриване тельнякання пробивається крізь змішаний гамір. Герман хвилю ще сидів мов мертвий, не знаючи, чи дійсно сесь гамір піднявся в його нутрі, чи, може, доноситься з надвору. Але одної хвили застанови було досить. Він зірвався, немов в якійсь розпуці, і дним скоком був коло вікна. Гамір роздавався вже на їх оборі, - видно якісь все чорніші тіні, чуто тельнякання кінської упряжі, - ах, Іцик, Іцик приїхав!..

Гамір під хатою... Загримали до дверей. Герман побіг відчиняти і ще швидше влетів до хати, - так лячно, темно, холодно було в сінях. Чи се знов йому причулося, чи то на правду він чув глибоке, тяжке стогнання десь під землею? Він, дрижачи судорожно, докинув дров до огню і, обернувшись лицем до дверей, ждав, хто вийде. Двері створилися, і повільно, важким поступом увійшло чотирьох селян, несучи кровавого, ледве живого Іцка, з котрого груді видобувався часом глибокий, роздираючий стон болю. Герман застив на місці з переляку, побачивши той кровавий, страшенний привид. Він притисся до печі і не смів кроку зробити.

- Поводи, Максиме, поводи! - приговорював один селянин другому. - Бережно держи за руку, не видиш, що кров аж крізь бекешу виступає?..

- Тож-то бідний Іцко мусит десь болечку терпіти, - відізався Максим.

Іцик знов застогнав, але так страшно, що Германові волосся згору підвелосся на голові. Селяни, положивши його опікуна на постелі, взялися перев'язувати його рани, як самі уміли (цирулик, за котрим післали до Дрогобича, нешвидко надійде в таку негоду!), а Максим, гріючи заморожені, кров'ю обтеклі руки надогнем, почав шептом розповідати Германові, що за нещастя постигло Дцка.

- Ну, видиш, небоже, - почав Максим, хитаючи головою, - як то нещастє не раз чоловіка здибле на гладкій дорозі! Та й то ще от яке! Най бог кожного боронит та й заступит від такого! От, видиш, їдемо ми дорогою понад Герасимове бсржище, - ти знаєш, де оно: он там, за селом, над рікою той берег крутий та високий, - їдемо собі, віз за возом, - а ту вітер у споду реве так, що господи!.. Сніг так і жбухає межі очі, коні ледве лізут, - страх! Аж ось кум Стефан, що передом їхав, кричить: "Гов!" Ми всі: "Що таке?" А Стефан повідає: "Слушайте! Ту щось страшного, якесь нещастє! Слухаємо, - дійсно, у споду, у берега, щось стогне, та так страшно, болісно, що нам аж кров застила в тілі. "Е, - говорить Панько, - може, - дух святий при нас, - поганець який нас манит в западню?.." - "Що ви, куме, - відказує Стефан, - ту, видно, якийсь чоловік ішов або їхав, не спостерігся добре та й упав з кручі. Ходіт, панове, треба рятувати живу душу!" Панько каже: "Та бо я боюся! Мене ляк зносить!" А ту стогнанє раз в раз зі споду чути, ніби грішна душа в пеклі пити просит. Ми всі зійшлися вкуну, - що ту робити?.. "Ходім, - каже Стефан, - а кума Панька лишім коло коней". Пішли ми. Ну, а знаєш, який кусень треба обходити, щоби дійти на сам берег ріки. Заки ми туди дібралися, заки що, то, може, з півгодини минуло. Вітер аж землю рве з-під ніг, аж лід на ріці тріщить, а снігом б'є в очі, ніби лопатою. Господи, плюта така, що хоть зараз гинї Темно, погано... Ми побралися за руки і йдем на помацки туди, де стогнанє чути. Дивимось, - лежит

щось чорне на леду і не рушаєся. Ми підійшли - кінь посеред роздрухотаних саней. Певно, хтось з дороги схибив та перевернувся долі бережищем. Оглянули коня, - неживий. Ідемо далі, а твій бідний Іцко лежить на леду і вже от-от, ледве стогне! Господи твоя воля! Таке нещастє на чоловіка!

Максим, оповідаючи, грів прозяблі руки над огнем і пикав люльку. Герман не плакав, тільки дрижав і поглядав скося на постіль. Йому страшно було перед тим покаліченим, кровавим, стогнучим тілом, що колись було його опікуном. Він просив Стефана і Максима лишитися з ним через ніч коло слабого, але газди всі обіцяли прийти, скоро повідвозять худобу додому. Іцк лежав без пам'яті, говорити не міг і, бачилось, не пізнавав нікого. Герман раз лишень поглянув украдкой на нього. Голова була позав'язувана хустками, крізь котрі повиступали огромні плями крові. На бороді і волоссі скріпла кров, бекеша і сорочка кроваві, уста посинілі, очі бездушні, вираз лица страшний!

Аж десь над раном, коли буря трохи стихла, приїхав цирулик з Дрогобича і почав сварити та лютитися на селян, що бралися самі до перев'язки ран, а не знають тому ладу.

- Але ж, пане, - відповів Стефан, - таж доси був би згиб чоловік! Ми бодай що-то, а кров затамували.

- Мовчи, стара торбо! - гаркнув гнівно цирулик. - Ти відки знаєш, що був би згиб? Як ти можеш то знати?..

Стефан, хоть був на слова досить острій, змовчав, а цирулик почав розглядати рани і, запевно, мусив признати в душі, що перев'язка зовсім не була так плоха, як думав зразу. При допомі селян, котрі почали увиватися, пемоп тут ішло о рятунок їх наймилішого свояка, перемито рани, і тоді аж можна було розглянути, що таке покалічено у Іцка. Здається, падучи з високої кручі, він упав насамперед на лівий бік о острій вистаючий камінь, бо ліва рука була зломлена понижче ліктя, а, крім того, в самім рамені була глибока рана. Відтак тіло переважилося направо, при чім Іцк о другий камінь покалічився. Цирулик побачив, що біда, і коли люди, а особливо жінки, котрих зійшлася повна хата, запитали його, чи вийде Іцк, він стає плечима і сказав, що велике би диво було, якби дожив до завтра..

Цирулик сказав правду. Іцк умер ще того самого дня, не прийшовши і хвилию до пам'яті. Герман не плакав на його похоронах, його тіло все ще дрижало зо страху від тої ночі, страх витискав всяке друге чуття. Він ночував у орендаря губицького, котрий заразом взяв опіку над Іцковим маєтком, щоб ніби зберегти його для Германа. Герман пробув у нього до весни, не знаючи, що діється з тим маєтком. Аж коли громада упімнулася о те діло, - орендар показав якісь рахунки, якісь Іцкові квити, - хату і огород Іцків спродано, а по сплаченні довгів лишилося для Германа 92 гульдени, котрі орендар віддав йому до рук. Герман з тою сумою вийшов з Губич, пішов в світ щастя шукати, - і тотя сума була першою підвалиною його мільйонів.

Так закінчилося для Германа супокійне сільське життя. Тепер, сидячи за писемним бюрком перед рахунковою книжкою в Бориславі, він, практичний, діловий чоловік, небагато ваги прив'язував до наслідків, які лишило тото життя в його душі. Він навіть силувався глядіти на нього згїрдно, звисока, шукав в голові насмішливих слів для його охарактеризування, але мимо того його думка разе раз вертала до тих світлих хвиль, і, не знати чому, йому все ставало легше на серці, коли згадував губицьке життя. Він не тужив до нього, не бажав, щоб воно вернулося, але чув заразом, що теперішнє життя серед достатку і розкоші зовсім не ліпше від тамтого, коли навіть не поганше. Він сам не знав, чому кождий раз при думці о Іцку і Губичах йому робитья якось так на душі, як тому, хто, блудячи в густім, темнім лісі, крутими стежками, нараз вийде на невеличку поляну, залиту ясним, сонячним світлом, заповнену теплом і иахощами цвітів. Він почав думати про дальше своє життя під вагою того враження, і йому бачилося, що ось він знов запускається в темний ліс, в котрім йому призначено блудити без виходу, а доки, до якої цілі - хто його знає! Йому становилося чимраз тяжче, тісніше, якось душно і лячно. Помимо сонячного жару, йому пробіг мороз поза плечима.

Він пішов до Дрогобича, сам не знав чого. Не було у нього певної думки про заробок,

до котрого при тім не мав ні вмілості, ні охоти. Кілька день він жив яко-так на одержані гроші, але коли побачив, що гроші минаються, і подумав, що опісля він зістане зовсім без нічого, голий і голоден, перелякся дуже і завзявся - радше тут згибати, а не кивати більше тих грошей. Розуміється, з того завзяття також не було б нічого вийшло, коли б не щасливий випадок, котрий показав йому який-такий заробок. В шинку, в котрім він ночував, зійшлися одного вечора якісь чорні, страшні люди. Герман зразу боявся їх, але, почувши, що бесіднують між собою по-жидівськи, підійшов ближче і став слухати. Се були самі молоді, 18 - 20-літні парубки, котрі завтра вибиралися до Борислава "л и б а т й" кип'ячку. Герман довго слухав їх бесіди про те "либання", але не знав, що воно таке. Він запитався одного з них, котрий відповів йому, випиваючи душком склянку пива:

- Ну, а що? Хіба ти не знаєш, що в Бориславі на всіх водах і багнах виступає чорна ропа, така, як нею хлопи вози смарують. Ну, то берися кінський хвіст, згонитися ним поверх води, то тота ропа набирає на волосінь, а з неї рукою зсувається до коновки. Тото називається "либати".

- Ну, і де ж дівається тоту ропу? - спитав зацікавлений Герман.

- Носится сюда, до Дрогобича, ту є такі, що куплять.

- А добре платять?

- Чому ні! За коновку п'ять шісток. Ну, а як добре звиватися, то за день дві коновки назбирає. Тільки ось носити біда!..

Герман почав роздумувати над тою бесідою. Що ж, воно-то не зле, такий заробок. Хоть робота негарна, то зато легка. А платиться добре. Чому ж і йому не взятися до неї? Він рішився таки завтра іти з либаками до Борислава, і коли сказав їм о тім, вони тішилися, - тільки жадали могоричу. Герман на радощах упоїв їх пивом, щоб "обілляти" свій новий стан.

Відтепер почалося для нього нове життя, зовсім відмінне від губицького. Воно ділилося на два головні місця:

Борислав і Дрогобич. Хоть дорога неблизька - либаки мусили кожної доби отіпатитами відтам: вечором з повними коновками кип'ячки на коромислах до Дрогобича, а рано з порожніми назад до Борислава. Перший день нової роботи особливо глибоко вдався Германові в тямку. Він живо нагадує ще тепер той холодний іюранок майовий, коли враз із п'ятьма другими либаками ішов стежкою поперек піль до Борислава. Вони ішли через Тептюж, лишаючи Губиц збоку. Сонце сходило над Дрогобичем і облило кровавим світлом ратуш, костел і церков святої Тройці. Сюди ближче вилася, блискотячи, мов золота змія, Тисьмениця і шваркотіла в віддалі по камінні. Дуби в Тептюжі іно що зачинали розвиватися, зато сподом ліщина шевеліла вже своїм широким темно-зеленим листям. Вони йдуть швидко, не розмовляють, квач у кожного через плече, - хто молитву, а хто і так собі дещо співає. У кожного при боці торба з хлібом і цибулею, - се його цілоденна пожива. Ось вони минули Тептюж, - передними поле зелене, свіже, далі лука, замаєна цвітами, знов горбок, через котрий гадиною звивається стежка, - і ось бориславська кітлина. Не доходячи самого села, вони розійшлися по луках, по мочарах, кождий вишукав собі місце, і стали до роботи.

Бориславська кітлина виглядала тоді ще зовсім не так, як тепер. Бідне підгірське звичайне село розстелювалося невеличкими купками будинків по підніжжі Ділу понад потоком. На пригірках від Бані і Тустанович були поля господарські, а нижче - луки і мочари. Але при всім тім земля була якась не така, як звичайно. Якийсь дивний сопух виходив з неї, особливо теплими вечорами. Весною, коли розтаяли сніги і зм'якла глина, чути було виразно якісь рухи в землі, щось немов тихий віддих, немов пульсування гарячої крові в глибоких, невидимих жилах. Поміж народ ходили слухи, що на тім місці, де стоїть Борислав, були давніми часами великі братобійчі війни, що тут поховано багато люду, невинно побитого, і що трупи щороку силуються встати на світ і силуватися будуть доти, доки не прийде їх час. А тоді вони проломлять землю, розвалить весь Борислав і підуть в світ воювати. Не знали бідні бориславці, говорячи собі зимовими вечорами сесю казку, що вона аж надто швидко справдиться, що страшна підземна потвора небавці вже прорве земну опону, розвалить їх бідне, сумирне село і зруйнує дотла їх і їх дітей! А тим менше знали і

гадали вони, що тота потвора - то зовсім не трупи давніх рицарів, а тота гидка, чорна, воняча ропа, котра тепер випалювала їм сіножаті, а швидко мала розійтися по всім світі прочищеною нафтою на зиск панам та жидам, а їм на горе та на втрату!

Герман все ще думав про перший день своєї нової роботи. І чим довше думав, чим виразніше ставала йому перед очима кожда подрібність того дня, тим тяжче і сумніше робилося йому. Се був такий самий хороший, теплий, погідний день! Саме в такий день, перед 20 літами, перший раз обхватив його удушливий нафтовий сопух і швидко погасив перед ним і сонце, і денну ясність, прогнав з-перед нього запах цвітів, заглушив співи пташків, перемінив його в якусь тяжку глинисту масу, що котиться далі горою, давячи і гнетучи все, - оживлену тільки жадобою грошей, зиску, багатства! 20 літ минуло від того першого дня, а удушливий нафтовий сопух все ще не розсіявся, все ще обвиває його немов густою паморокою, здавлює йому груди, глушить і убиває хороші, людські пориви серця!

- Ох, на волю, на волю з тої поганої тюрми! - прошептав він без свідомо, сам ще не знаючи, що се за тюрма і чи можна з неї видобутися на волю.

А споминки йдуть безперервним рядом, насувають йому образи минулих літ, не питаючи, чи радість по них остає в серці, чи жаль і горе. Його заробок відразу пішов добре. З невидимих джерел підходила кип'ячка ненастанно і спливала блискучими перстнями на поверхність каламутної води. Герман, либаючи цілими годинами, дивувався, що се за сила пре наверх той жовтавий острій плин і де є його джерело. Він думав собі, що якби добувся до самого джерела, то тоді аж міг би розбагатіти. Але його товариші балакали частенько, що се тільки земля "потиться", що джерела ніякого Герман не добуде, бо його і зовсім нема, а щодо збагачення, то може ще добрий час заждати. Герман не любив тих насмішок і покинув говорити, а далі і думати про нафтові джерела.

Тим часом, і не добуваючися до джерел, він умів тягнути зиск з того, що було. Недовго двигав він кип'ячку на коромислі до Дрогобича і швидко побачив, що воно погана річ. Але у нього були гроші, - пощо йому мучитися, коли мож і самому собі полегшити, і ще від других скористати. Ось він, змовившись з другими либаками, купив за свої гроші коня і візок, щоб возити кип'ячку до Дрогобича. Этого вийшла потрійна користь для нього. Раз то, що не потребував щодня двигати коновок до Дрогобича на продаж, бо міг возити їх, та и то що другий день, - тим самим і часу менше тратив, і міг більше улибатн, - а ще і другі либаки давали йому для перевозу і продажі свою кип'ячку, а за кождих п'ять коновок їх кип'ячки додавали шосту для нього. Кінь не потребував також багато, бо за коновку смаровила, котрого самим ніколи було налибатн, селяни давали Германов